

ΣΤΕΛΛΑ ΠΡΙΟΒΟΛΟΥ

Η ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΝΩΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

Η ρωμαϊκή λογοτεχνία είναι η πρώτη λογοτεχνία που ασχολείται συνειδητά με την παράδοση ενός λαού και όταν πια αυτονομείται από την προκάτοχο της τότε βρίσκει τον εαυτό της και αναπτύσσει μια διαφοροποιημένη αυτοσυνειδησία, παρατηρεί ο Michael von Albrecht¹ έτσι, επιτελεί μια προεργασία για τις μεταγενέστερες ευρωπαϊκές λογοτεχνίες και είναι σε θέση να γίνει δάσκαλος τους. Μια λογοτεχνία με συνείδηση της ιστορίας της μπορεί να αποτελέει συνεχώς στο διάβα του χρόνου το αντικείμενο ενός «διαλόγου κορυφής»: ας φέρουμε στο νου μας τον Δάντη, τον Βεργίλιο και τον Όμηρο.

Με τον όρο «Λατινικός Μεσαίωνας» οι ιστορικοί στο παρελθόν θεωρούσαν μια χιλιετία πνευματικής και κοινωνικής καθυστέρησης, ενώ σήμερα οι μελετητές του Μεσαίωνα έχουν εντοπίσει σύνθετους κοινωνικούς και πολιτισμικούς δεσμούς ανάμεσα στη Ρώμη και την Κελτική και Γερμανική Ευρώπη του Μεσαίωνα, όπως και ανάμεσα στον ύστερο Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους.² Ως χαρακτηριστικό της μακράς αυτής ιστορικής περιόδου προβάλλεται η εξελικτική συνέχεια και συγκεκριμένα στην εποχή ανάμεσα στον ύστερο ρωμαϊκό κόσμο και την Ευρώπη των φύλων του 6^{ου} και του 7^{ου} αιώνα αλλά και ανάμεσα στον ύστερο Μεσαίωνα και τον 16^ο αιώνα. Αυτή η θεώρηση της Ιστορίας ως συνεχούς εξελικτικής διαδικασίας, ως ενός *continuum* χωρίς ρήξεις και ασύνδετες περιόδους δίνει συγχρόνως τη δυνατότητα να εξετάσουμε το Μεσαίωνα ως παιδική ηλικία της Ευρώπης – όπως εύστοχα τον χαρακτηρίζει ο Jacques Le Goff – ως μια εποχή ανάμικτου σκότους και φωτός, κατά την οποία ανακτήθηκε ο πυρήνας της μεγάλης ελληνικής και ρωμαϊκής κληρονομιάς.

1. Βλ. von Albrecht (1997) 12.

2. Βλ. Nicholas (1999) πρόλογος.

Ο καθηγητής Luigi Alfonsi³ παρατηρεί σχετικά ότι η ερμηνεία της λογοτεχνίας του Μεσαίωνα πρέπει να γίνεται με δεδομένη τη συνέχεια της κλασικής λογοτεχνίας, της ρωμαϊκής και της χριστιανικής, κατά τους αιώνες του Μεσαίωνα. Τη συνέχεια αυτή ο Alfonsi χαρακτηρίζει *translatio*, μεταφορά δηλαδή των λογοτεχνικών αξιών από τη μία περίοδο στην άλλη.

Ο Μεσαίωνας, που όχι μόνο διατήρησε και μεταβίβασε στους μεταγενέστερους τα επιτεύγματα της κλασικής αρχαιότητας αλλά και τα εμπλούτισε με τη δική του ευρύτατη συμβολή, υπήρξε μια περίοδος αναταράξεων και συγκρούσεων πνευματικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών. Ο Μεσαίωνας είδε στη γέννησή της τη διάλυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, είδε την ενότητα να καταλύεται, την πολλαπλότητα να αναδύεται και τον *civis Romanus* να εξαφανίζεται με την ανάδειξη της έννοιας του έθνους-κράτους. Η ιδέα του κράτους, ύψιστος στόχος του πολίτη και τόσο αγαπητή στον αρχαίο κόσμο, εξασθένησε, χωρίς αμφιβολία, από τη μεσαιωνική καθολική αντίληψη, η οποία έβλεπε το κράτος υποκείμενο στην εκκλησία. Αλλά εξαιτίας αυτής της εξασθένησης της ιδέας του κράτους προωθήθηκε ιδιαίτερα η αρχή της ατομικής δραστηριότητας, που αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των νεότερων χρόνων. Αυτός καθαυτός ο διαχωρισμός κράτους-εκκλησίας αποδείχθηκε μια από τις μεγαλύτερες δυνάμεις της πολιτικής και πνευματικής προόδου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις του καθηγητή Αντώνη Λιάκου⁴ για το σήμερα, για την εποχή δηλαδή της παγκοσμιοποίησης. Παρατηρεί, λοιπόν, ότι σήμερα συντελείται μια αναδιάταξη των σχέσεων, οι οποίες συναποτελούσαν το έθνος-κράτος. Η πρώτη συνέπεια αυτής της αλλαγής είναι ότι τα έθνη από πολιτικές οντότητες μετατρέπονται κυρίως σε πολιτισμικές. Στην έννοια του έθνους υπερισχύουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τα πολιτικά, που μετέτρεψαν το έθνος σε μια συνεκτική πολιτεία. Πρόκειται για μια διαδικασία ανάλογη με εκείνη που συνέβη με τους Έλληνες υπό τους Ρωμαίους. Ενώ, δηλαδή, το στοιχείο της ταυτότητάς τους στα χρόνια της ακμής των ελεύθερων πόλεων ήταν πολιτικό, υπό τους Ρωμαίους έγινε πολιτισμικό. Αυτή η διαδικασία μετατροπής του έθνους από πολιτική σε πολιτισμική κοινότητα είναι βέβαιο αποτέλεσμα της μείωσης και της υποβάθμισης των πολιτικών διαδικασιών στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης.

Ο λατινικός Μεσαίωνας αρχίζει *grosso modo* τον 6^ο και τελειώνει το 14^ο αιώνα από το Βοήθιο στο Δάντη. Η μακρά διάρκεια του Μεσαίωνα έχει προκαλέσει ποικίλες τοποθετήσεις των ιστορικών για την αρχή και το τέλος του. Σημαντική είναι η άποψη του Jacques Le Goff, όπως διατυπώνεται στο πρόσφατο βιβλίο του με τίτλο: «Η Ευρώπη γεννήθηκε το Μεσαίωνα;».⁵ Οι αιώνες που μεσο-

3. Βλ. Alfonsi (1972) 7, 236 κ.εξ.

4. Βλ. Λιάκος (2007) 153.

5. Βλ. Le Goff (2006) πρόλογος, 353.

λαβούν ανάμεσα στον 4^ο και το 15^ο αιώνα, παρατηρεί ο Γάλλος ιστορικός, υπήρξαν σημαντικοί και ο Μεσαίωνας κληροδότησε στην Ευρώπη του σήμερα και του αύριο την πιο σπουδαία ζωντανή κληρονομιά της. Είναι φανερό, προσθέτει, ότι δεν υπάρχει πουθενά τομή της Αναγέννησης. Προτείνει, λοιπόν, στους αναγνώστες του να θεωρήσουν τα τέλη του 15^{ου} αιώνα σταθμό στη μεσαιωνική ιστορία της Ευρώπης, πράγμα που δικαιώνει και τον τίτλο της δικής του μελέτης.

Η λατινική Φιλολογία του Μεσαίωνα κατά την τελευταία χρονική περίοδο 1200- 1350 ήταν στενά συνδεδεμένη με την ιστορία του πνεύματος και στάθηκε η αστείρευτη πηγή, από όπου άντλησαν οι λογοτεχνίες όλων των εθνών. Αν τον 13^ο αιώνα το μέλλον της Ευρώπης αποκτά σαφέστερα χαρακτηριστικά, αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη των λογοτεχνιών. Κατά την περίοδο, λοιπόν, αυτή νέα Πανεπιστήμια ιδρύθηκαν απαλλαγμένα από την κηδεμονία των Παπών και με λαμπρό επιτελείο καθηγητών και πλήθος σπουδαστών. Κυριότερα κέντρα της πνευματικής ζωής της Ευρώπης ήταν το Παρίσι, η Οξφόρδη και η Μπολόνια. Δύο νέα θρησκευτικά τάγματα εμφανίστηκαν, των Φραγκισκανών και των Δομηνικανών, καθώς και ισχυρές προσωπικότητες (Αβελάρδος, Κλαιρβώ) προαγγέλλοντας την Αναγέννηση. Πνευματικό επίτευγμα της εποχής, η εκλαΐκευση της παιδείας και η ανεξαρτητοποίησή της από την εκκλησία. Ο κλήρος που αποτελούσε την κύρια πηγή κουλτούρας παύει πλέον να παίζει αυτόν το ρόλο ή τουλάχιστον ακολουθεί τον εκλαΐκισμό, ο οποίος δεν κινείται εναντίον της εκκλησίας αλλά μέσα σε αυτήν. Στην πραγματικότητα κινείται εναντίον των Παπών και της πολιτικής τους και μόνον αργότερα αυτό το νέο ρεύμα θα κινηθεί κατά της εκκλησίας και των κατευθύνσεών της ή τουλάχιστον θα θελήσει να λειτουργήσει απόλυτα ανεξάρτητα από αυτήν. Αλλά τότε θα είμαστε πλέον μπροστά σε έναν αυθεντικό ουμανισμό, που στηρίζεται στη συνεχή επαφή με τους μεγάλους συγγραφείς της αρχαιότητας, μπροστά δηλαδή στη χρυσή εποχή των λατινικών μεσαιωνικών Γραμμάτων. Για δύο ολόκληρους αιώνες οι ουμανιστές φέρονταν συνεχώς σαν η Λατινική να ήταν και να έπρεπε να παραμείνει η μόνη αξία γραπτή γλώσσα.⁶ Πολλοί διανοούμενοι εξέφραζαν τη λύπη τους, γιατί ο Δάντης συνέγραψε το μεγάλο ποίημά του στην Ιταλική, παρότι είχε αρχίσει στη Λατινική. Όλο το πεπρωμένο της ιταλικής ποίησης εξαρτήθηκε από το ότι δεν συνέχισε κατ' αυτόν τον τρόπο. Το σύγγραμμά του *De Vulgari eloquentia*, στη Λατινική, παρέμεινε σχεδόν στην αφάνεια για πολύ καιρό, και όσο μεγάλη αξία και αν έχει για μας, δεν μπόρεσε να αποκτήσει την επιβλητική επίδραση της *Divina Commedia*. Ωστόσο ακόμη και ο Πετράρχης εμπιστευόταν περισσότερο τα λατινικά του ποιήματα παρά τα сонέτα και τα τραγούδια του, ενώ ακόμη και προς τον Ariosto απευθύνθηκε η αξίωση να συνθέτει στη Λατινική. Ο Μπούρχχαρντ διατυπώνει σχετικά μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση: είναι καλό

6. Βλ. Μπούρχχαρντ (1997) 173.

που η ιταλική ποίηση διέθετε δύο ειδών εργαλεία, γιατί και στα δύο οι επιδόσεις της υπήρξαν έξοχες και ιδιαίτερες και μάλιστα με τρόπο, ώστε να κατανοεί κανείς γιατί η ποίηση γράφεται αλλού στην Ιταλική και αλλού στη Λατινική. Ίσως τα ίδια να ισχύουν και για τον πεζό λόγο. Η παγκόσμια θέση και φήμη της ιταλικής παιδείας εξαρτήθηκαν από το ότι ορισμένα ζητήματα έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας στη Λατινική, ενώ την ιταλική πρόζα τη χειρίστηκαν με τον καλύτερο τρόπο όσοι χρειάστηκε να παλέψουν με τον εαυτό τους, για να μη γράφουν στη Λατινική. Ο λόγος καθυστέρησης της γέννησης της ιταλικής λογοτεχνίας έχει απασχολήσει τους ειδικούς αυτής της περιόδου, γιατί από αυτόν έβγαине το συμπέρασμα ότι ενώ στη Γαλλία, για παράδειγμα, η λαϊκή λογοτεχνία γεννήθηκε εξαιτίας μιας πιο έντονης ώθησης από τα χαμηλά στρώματα, στην Ιταλία αντίθετα επικράτησαν για μια τέτοια γέννηση τα καλλιεργημένα και κάπως τεχνητά στοιχεία. Ο E.R. Curtius⁷ δικαιολογεί την καθυστέρηση αυτή λέγοντας ότι ο Δάντης είναι ο πρώτος που κάνει την ανατροπή και τρέφει την ποίησή του με τους θησαυρούς του λατινικού Μεσαίωνα. Σήμερα, όπως αναφέρει ο Αλμπέρτο Αζόρ Ρόζα,⁸ πιστεύουμε ότι μια τέτοια καθυστέρηση οφείλεται όχι στην έμμενη επικράτηση της λατινικής παράδοσης αλλά στον κυρίως πρακτικό, οικονομικό και δικαστικό χαρακτήρα που κυριεύσε τον ιταλικό πολιτισμό των κοινοτήτων κατά την ανάπτυξή του μέσα από την κρίση των φεουδαλικών θεσμών, έτσι ώστε η ανάγκη της χρήσης της λαϊκής γλώσσας παρέμεινε για πολύ καιρό εκτοπισμένη στους πιο ωφελιμιστικούς τομείς.

Στο γλωσσικό τομέα ο Μεσαίωνας βρήκε στην ανάπτυξή της μια γλώσσα παγκόσμια, τη Λατινική, την οποία είδε κατόπιν να υποχωρεί αργά-αργά και να αναγεννάται στις ρομανικές γλώσσες και να εξαπλώνεται η επίδρασή της στο γερμανικό, σλαβικό και ουγγρικό πολιτισμό. Η Λατινική υπήρξε η γλώσσα του πολιτισμού δεκατριών αιώνων που χωρίζουν τον Βεργίλιο από τον Δάντη. Χωρίς αυτή τη γλώσσα δε θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τις λαϊκές φιλολογίες του Μεσαίωνα, όπως το *Chanson de Roland*, τους τροβαδούρους και συγκεκριμένα το λατινικό Μεσαίωνα. Η Λατινική του Μεσαίωνα υπήρξε για όλη την Ευρώπη ο φορέας που μπόρεσε να εκφράσει όλες τις εκδηλώσεις του πνεύματος και της τέχνης, μια τεράστια, δηλαδή, παιδεία. Η απαρχή των ρομανικών γλωσσών και λογοτεχνιών, που προέρχονται από τη σύνθετη ανάπτυξη και μετεξέλιξη της Λατινικής, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ιστορική και πνευματική ανάπτυξη της κοινής βάσης της σύγχρονης ευρωπαϊκής πολιτιστικής πραγματικότητας, που είναι ο αρχαίος ρωμαϊκός πολιτισμός με το μεγάλο όγκο των λογοτεχνικών και φιλοσοφικών επιτευγμάτων, τα οποία αυτός πραγματοποίησε. Αυτός όμως ο

7. Βλ. Curtius (1956) 602.

8. Βλ. Ρόζα (1998) 16.

δεσμός δεν είναι άμεσος. Ανάμεσα στον κλασικό λογοτεχνικό πολιτισμό και στο σύγχρονο παρεμβάλλεται μια άλλη μεγαλειώδης δημιουργία λογοτεχνικού πολιτισμού, η οποία αντιπροσωπεύεται από την ιστορία της μεσαιωνικής λατινικότητας. Η μεσαιωνική αυτή λατινικότητα σε σχέση με την κλασική διατηρεί ουσιαστικά την ευρωπαϊκή πνευματική ενότητα, παρατηρεί ο E.R. Curtius,⁹ ο οποίος αναφέρεται στο δεσμό ανάμεσα στους Βεργίλιο, Δάντη, Βίκο και Γκαίτε, που δεν είναι άλλος από την κλασική παράδοση, της οποίας βασική γλώσσα είναι η Λατινική. Δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε το Βεργίλιο από το Δάντη ούτε το Δάντη από το Βοκκάκιο και τον Πετράρχη. Έτσι καθιερώθηκε ανάμεσα στις λαϊκές και στις εθνικές γλώσσες ένας διάλογος, χωρίς τον οποίο δεν μπορούμε ούτε τις μεν ούτε τις δε να κατανοήσουμε. Ο E.R. Curtius θέλησε να τονίσει τη σημασία του λατινικού μεσαίωνα, τοποθετώντας τον υπό την προστασία της Ευρώπης και του Δάντη. Πρόκειται, όπως ο ίδιος τονίζει, για το λατινικό Μεσαίωνα και όχι για το Μεσαίωνα γενικά. Χαρακτηριστική είναι εξάλλου η επισήμανση του Αζόρ Ρόζα¹⁰ ότι μόνον η Λατινική επέτρεψε την εύκολη και βαθιά διάδοση ιδεών, γνώσεων και αξιών πολιτισμικών, θεσμών και νέων μορφών πνευματικής οργάνωσης, που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια όλου του 15^{ου} αιώνα από τον ιταλικό πολιτισμό προς όλους τους άλλους της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων και των μη ρομανικών.

Ο απολογισμός της μεσαιωνικής λατινικής φιλολογίας, της γαλουχημένης με τη φαντασία, τη διανόηση και την πίστη σε κάθε εκδήλωση φιλολογική, φιλοσοφική, καλλιτεχνική υπήρξε τεράστιος. Είναι βέβαιο ότι αυτή η φιλολογία είναι περισσότερο ενδιαφέρουσα ως πολιτιστικό γεγονός, συνδεδεμένη με την ιστορία του πνεύματος, παρά ως καθαρή φιλολογία.

Στο Μεσαίωνα ανήκει το ποίημα *Dies irae*, που δεν είναι ο ύμνος του θανάτου αλλά της χαράς και της αιώνιας ελπίδας, που δηλώνει τη μετάνοια και όχι την κατάρρα και την καταδίκη. Ο ύμνος αυτός ανήκει στη χριστιανική ποίηση και συγκεκριμένα στο σημαντικό είδος *Sequentia*, που ξεκίνησε από την Ανατολή και πολύ γρήγορα άνθισε σε όλη την Ευρώπη.¹¹ Η ποίηση αυτή συνδέθηκε με τη σύγχρονή της επικαιρότητα — δοξασίες, κοινωνικές καταστάσεις, θρησκευτικά δόγματα — είχε μεγάλη απήχηση και έγινε η Βίβλος του λαού, γιατί μέσω αυτής εκφράστηκε η ελπίδα της μεταθανάτιας ζωής και το μεγαλείο της λύτρωσης.

Ο ύμνος *Dies irae* δεν ήταν η μοναδική έκφραση του πνεύματος του Μεσαίωνα. Στην περίοδο αυτή ανήκουν το *Cantico delle creature*, έργο του Φραγκισκανού μοναχού Φραγκίσκου της Ασίζης αλλά και οι λεπτές φιλολογικές

9. Βλ. Curtius (1956) 19.

10. Βλ. Ρόζα (1998) 126.

11. Βλ. Βουτσίνου-Κικίλια (1994) 107-137.

ασέλγειες των περιπλανώμενων κληρικών και σπουδαστών Goliardi, τα γνωστά *Carmina Burana*, γραμμένα για τη φύση, τον έρωτα, το κρασί, για την ανήσυχη και ασυμβίβαστη νεολαία. Πρόκειται για ιδιότυπη ποιητική έκφραση του Μεσαίωνα, για κείμενα τα οποία γράφονται σε μιαν εποχή που αρνήθηκε τη χαρά της υλικής ζωής. Οι ποιητές αυτοί δεν ανήκαν σε συγκεκριμένη κοινωνική τάξη και ήταν στενά συνδεδεμένοι μεταξύ τους – παρά τη διαφορετική καταγωγή – λόγω της γλώσσας, της Λατινικής, λόγω της δίψας για μάθηση και κυρίως λόγω των κοινών αγώνων, που με πολύ κόστος έκαναν ενάντια στο κατεστημένο της εποχής τους.

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι ο Μεσαίωνας αισθάνθηκε κληρονόμος και άρρηκτος συνεχιστής του λατινικού κόσμου δίνοντας νέα πνοή στα πρόσωπα της κλασικής αρχαιότητας και σε εκείνα της κλασικής μυθολογίας. Η προσωπικότητα π.χ. της Διδούς, εγκαταλελειμμένης από τον *falsus amator* και καταδικασμένης σε αυτοκτονία, απαντά στην ποίηση των Goliardi ως νεαρή ερωτευμένη κοπέλα, ως *pastorella*, που ήταν επινόηση της δημόδους φιλολογίας και εμφανίστηκε μετά το 12^ο αιώνα στην ποίηση.

Οι ως επί το πλείστον ανώνυμοι ποιητές των *Carmina Burana*¹² ύψωσαν κατά το β' ήμισυ του 12^{ου} αιώνα και τη διάρκεια του 13^{ου} φωνή διαμαρτυρίας για τη διεκδίκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία καταπιέζονταν από την εκκλησιαστική εξουσία. Έχουμε εδώ ένα ενδιαφέρον ιστορικό και πολιτιστικό φαινόμενο, που αξίζει να επισημανθεί, παρατηρεί ο Καθηγητής Μ. Μερακλής.¹³ Πρόκειται για μια κίνηση που έχει χαρακτήρα έντονης αμφισβήτησης, αν όχι και ανατροπής, κίνηση δηλαδή κληρικών εναντίον κληρικών δίπλα στους φοιτητές, που κινήθηκαν με τα ίδια κίνητρα αμφισβήτησης εναντίον των σχολαστικών καθηγητών. Αυτή, λοιπόν, η «διαταξικότητα» της κίνησης αμφισβήτησης, η οποία εξάλλου είχε ως ενωτικό στοιχείο την προϋπόθεση ενός – περισσότερο ή λιγότερο – υψηλού βαθμού διανοητικότητας και παιδείας, αποκτά σχεδόν και μιαν ιστορική μοναδικότητα, η οποία βρίσκει την οριακή έκφρασή της με το γεγονός ότι η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι αμφισβητίες είναι η Λατινική, η γλώσσα της Σχολαστικής του Μεσαίωνα, του Θωμά του Ακινάτη και των παπικών εγκυκλίων. Είναι συναρπαστικό, καταλήγει, όχι μόνον οι κληρικοί κατά κληρικών, πανεπιστημιακοί σπουδαστές κατά πανεπιστημιακών δασκάλων, αλλά και η Λατινική εναντίον της Λατινικής.

Είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι το άλμα που πραγματοποιείται κατά τους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα είναι τεράστιο. Η συνάντηση των τελειοποιημένων πολιτιστικών παραδόσεων και των λαϊκών γλωσσών – συνάντηση πίσω από την οποία διακρίνεται μια κυκλώπεια κοινωνική και οικονομική με-

12. Βλ. Γεωργιάδ-Πριόβολου (2006).

13. Κατά την παρουσίαση του παραπάνω βιβλίου στην Αθήνα το 1995.

ταμόρφωση ολόκληρης της Ευρώπης – υποχρεώνει τη λογοτεχνία σε μια τροποποίηση των κανόνων, των σκοπών και του κοινού της. Καθορίζει το ξεκίνημα μιας μακράς πορείας διαφοροποίησης και διακλάδωσης του πολιτισμικού γίγνεσθαι στις αυθεντικές δυνάμεις της κοινωνίας, που θα δώσει σιγά-σιγά ζωή σε έναν καινούργιο πολιτισμό βασισμένο στη λαϊκή κουλτούρα. Ο Umberto Eco έχει επανειλημμένα επισημαίνει σε κείμενά του τις αναλογίες που υπάρχουν ανάμεσα στους χρόνους από το 12^ο έως το 14^ο αιώνα και στους δικούς μας χρόνους: ίδια πολιτιστική κρίση, ίδιες διαμάχες και αναταράξεις. Εξάλλου ο Jacques Le Goff, στο βιβλίο που αναφέραμε, μας παρασύρει σε ένα ταξίδι στο παρελθόν, ελπίζοντας ότι αν οι Ευρωπαίοι κατανοήσουν καλύτερα τις ρίζες τους, θα οικοδομήσουν καλύτερα το μέλλον τους. Το μεγάλο όραμα της Ενωμένης Ευρώπης δε θα υλοποιηθεί χωρίς να λάβει υπόψη του την ιστορία: μια Ευρώπη χωρίς ιστορία θα ήταν ορφανή και δυστυχισμένη. Το μέλλον πρέπει να ακουμπήσει στην κληρονομιά, χάρη στην οποία από την αρχαιότητα και μάλιστα από τα προϊστορικά χρόνια, η Ευρώπη έγινε ένας κόσμος εξαιρετικού πλούτου, εξαιρετικής δημιουργικότητας μέσα στην ενότητα και την πολυμορφία της. Ο Γάλλος ιστορικός επιχειρεί να δείξει τι έχει κληρονομήσει η σύγχρονη Ευρώπη, τι δανείζεται, τι επαναλαμβάνει από τα χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής Ευρώπης, που δε μοιάζει απόλυτα με τη δική μας, αλλά αντιπροσωπεύει μια σημαντική στιγμή στη διαδικασία συγκρότησής της.

Οι άνθρωποι του Μεσαίωνα δημιούργησαν τη βάση του δυτικού πολιτισμού, όπως τον γνωρίσαμε σήμερα, παρατηρεί ο David Nicholas,¹⁴ και αυτήν ακριβώς την εξέλιξη πρέπει να εξετάσουμε προχωρώντας από την πολυπολιτισμικότητα του Μεσαίωνα στην πολυπολιτισμικότητα του σύγχρονου κόσμου, γιατί σύμφωνα με το αξίωμα του Saintsbury «το αρχαίο χωρίς το σύγχρονο είναι πέτρα σκανδάλης, το σύγχρονο χωρίς το αρχαίο είναι πλήρης παραφροσύνη».¹⁵

Δύο Ιταλοί πανεπιστημιακοί καθηγητές τοποθετούνται στο παραπάνω θέμα, με το δικό του τρόπο ο καθένας:¹⁶ ο καθηγητής Gian Bagio Conte της Scuola Normale Superiore της Πίζας επισημαίνει ότι κάθε κουλτούρα, κάθε νέα εποχή πρέπει κατ' ανάγκη να διερευνά την κληρονομιά που παραλαμβάνει, γιατί αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να την οικειοποιηθεί. Για να ζωντανέψει και να δραστηριοποιηθεί η κληρονομιά, πρέπει με την εμφάνιση κάθε νέας γενιάς να ξανακατακτηθεί. Αυτό συνέβη με τον πρώτο Ουμανισμό, τον οποίο πραγματώσε η ρωμαϊκή κουλτούρα, αργότερα με το δεύτερο Ουμανισμό της εποχής του Καρλομά-

14. Βλ. Nicholas (1999) 19.

15. Βλ. Curtius (1956) 21.

16. Βλ. Συνέντευξη (β' μέρος) των G.B. Conte, J. Dangel και R. Thomas με τίτλο «Τα λατινικά γράμματα: το παρόν και το μέλλον τους», εφημ. «ΤΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ» (15 Μαΐου-1 Ιουνίου 2005).

γνου, μετά με τον ιταλικό και ευρωπαϊκό Ουμανισμό του 14^{ου}, 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα και τέλος με τον μεταρομαντικό Ουμανισμό. Αυτός ο τελευταίος στον οποίο και εμείς ανήκουμε, διαφέρει από τους προηγούμενους Ουμανισμούς, γιατί είναι αμυντικός, καθώς νιώθει ότι σήμερα γίνεται επίθεση εναντίον των παραδοσιακών αξιών, και περιχαρακωμένος αμύνεται με εσωστρέφεια. Η πολυπολιτισμικότητα του σύγχρονου κόσμου είναι μια καλή ευκαιρία, για να ξαναβρούμε το νόημα της δικής μας ιδιαίτερης παράδοσης. Καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε διαφορετικές κουλτούρες και η λύση δεν είναι να απαρνηθούμε τις παραδόσεις μας, για να δημιουργήσουμε μια συγκεχυμένη δυσδιάκριτη παγκόσμια κουλτούρα, αλλά να συμμετάσχουμε στο διάλογο ανάμεσα στις διάφορες κουλτούρες επαναπροτείνοντας ακριβώς τη δική μας. Θα γεννηθεί έτσι μέσα στη σύγχρονη πολυπολιτισμικότητα ένας νέος Ουμανισμός αλληλεξαρτώμενος, όχι πια απόλυτος αλλά βασισμένος στις αντιπαραθέσεις και στις διαφορές και ανεκτικός στις διαφορετικές ταυτότητες.

Ο δεύτερος Ιταλός καθηγητής της Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μπάρι, Luciano Canfora, σε σχετικό βιβλίο του παρατηρεί ότι η ιστορία είναι ένας τρόπος για να δεις την προοπτική του παρόντος. Ο ελληνορωμαϊκός κόσμος, από τον οποίο κατάγεται ο δυτικός πολιτισμός, παρέχει ένα κριτικό οπλοστάσιο, το οποίο όχι μόνον παραμένει ενεργό, αλλά μπορεί να βγάλει τη σκέψη από πολλά αδιέξοδα. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη διαπίστωση του ίδιου του συγγραφέα: «ο Αυγουστίνος έχοντας καταλάβει ότι κατέρρεε η προϋπάρχουσα τάξη έγραψε το *De Civitate Dei*, ένα βιβλίο που στρεφόταν στο μέλλον με το μοναδικό εποικοδομητικό τρόπο: διατρέχοντας το παρελθόν, την τρομερή δηλαδή θριαμβευτική πορεία της αυτοκρατορικής Ρώμης. Μια ανάλογη άσκηση θα ήταν χρήσιμη σήμερα».¹⁷

Στην ιστορία της Ευρώπης η εποχή του λατινικού Μεσαίωνα παραμένει ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα κυρίως ως πολιτιστικό γεγονός, καθώς αποτελεί το συνδετικό κρίκο του αρχαίου κόσμου που παρακμάζει και του δυτικού που συνεχώς διαμορφώνεται. Η εξελικτική λοιπόν προσέγγιση μας δίνει την ευκαιρία να διερευνήσουμε την κληρονομιά που παραλάβαμε, να την ξαναποκτήσουμε και μέσα στον πολυπολιτισμικό σύγχρονο κόσμο να ξαναβρούμε το νόημα της δικής μας ιδιαίτερης παράδοσης και να συνειδητοποιήσουμε την ενότητά της μέσα στο χρόνο. Ως Ευρωπαίοι πολίτες θα πρέπει να αναζητήσουμε ένα «νέο Ουμανισμό», ανεκτικό στην πολυπολιτισμικότητα και προσαρμοσμένο στα νέα δεδομένα. Στην εποχή λοιπόν της πολυπολιτισμικότητας και της παγκοσμιοποίησης οι κληρονόμοι λαοί της ελληνορωμαϊκής παιδείας έχουν αυτοί κατεξοχήν τη δυνατότητα να συνεισφέρουν με την παιδεία και τη γνώση τους στη μεγάλη ευρωπαϊκή οικογένεια.

17. Canfora (2003) 123.

Βιβλιογραφία

- Albrecht, M. von (1997), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* (επιμ. Δ.Ζ. Νικήτα), τ. 1, Ηράκλειο.
- Alfonsi, L. (1972), *La Letteratura Latina Medievale*, Μιλάνο.
- Βουτσίνου-Κικίλια, Μ. (1994), *Sequentiae*, Συμβολή στη Λατινική Μεσαιωνική Λογοτεχνία, Αθήνα.
- Γεωργαλά-Πριόβολου, Σ. (2006), *Carmina Burana Veris et Amoris*, Αθήνα⁷
- Canfora, L. (2003), *Κριτική της δημοκρατικής ρητορείας* (μτφρ. Π. Σκόνδρα), Αθήνα.
- Curtius, E.R. (1956), *La littérature européenne et le Moyen Age Latin*, Παρίσι.
- Le Goff, J. (2006), *Η Ευρώπη γεννήθηκε το Μεσαίωνα*; (μτφρ. Ε. Ζέη), Αθήνα
- Λιάκος, Α. (2007), *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*, Αθήνα.
- Μπούρχχαρτ, Γ. (1997), *Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία* (μτφρ. Μ. Τοπάλη), Αθήνα.
- Nicholas, D. (1999), *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Τζιαντζή), Αθήνα
- Ρόζα, Α.Α. (1998), *Ιστορία της Ιταλικής Λογοτεχνίας* (επιμ. Φ. Γκικόπουλου), Θεσσαλονίκη.